

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

УДК 347

Бойчук Дмитро Валерійович

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного та приватного права
Факультету права та міжнародних відносин
Київський університет імені Бориса Грінченка*

Бойчук Дмитрий Валерьевич

*кандидат юридических наук,
доцент кафедры публичного и частного права
Факультета права и международных отношений
Киевский университет имени Бориса Гринченко*

Boychuk Dmytro

*Candidate of Law Science,
Docent of the Department of Public and Private Law of
Faculty of Law and International Relations
Boris Grinchenko Kyiv University*

Панова Ирина Юріївна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного та приватного права
Факультету права та міжнародних відносин
Київський університет імені Бориса Грінченка*

Панова Ирина Юрьевна

*кандидат юридических наук,
доцент кафедры публичного и частного права
Факультета права и международных отношений
Киевский университет имени Бориса Гринченко*

Panova Irene

Candidate of Law Science,

Docent of the Department of Public and Private Law of

Faculty of Law and International Relations

Boris Grinchenko Kyiv University

**СПОСОБИ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ВІДШКОДУВАННЯ
МОРАЛЬНОЇ (НЕМАЙНОВОЇ) ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ФІЗИЧНІЙ
ОСОБИ**

**СПОСОБЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РАЗМЕРА ВОЗМЕЩЕНИЯ
МОРАЛЬНОГО (НЕИМУЩЕСТВЕННОГО) ВРЕДА,
ПРИЧИНЕННОГО ФИЗИЧЕСКИМ ЛИЦАМ**

**WAYS OF DETERMINATION OF THE SENSITIVITY OF MORAL
(NON-PROPERTY) DAMAGE, CAUSED BY PHYSICAL
PERSONALITY**

Анотація. В даній статті авторами розглядається поняття моральної (немайнової) шкоди, а також способи визначення розміру відшкодування такої шкоди, яка заподіяна фізичній особі.

Досліджуючи визначення моральної (немайнової) шкоди, спричиненої фізичній особі, автори пропонують ототожнювати поняття «немайнової шкоди фізичної особи» із поняттям «моральна шкода фізичної особи».

В статті сформульовано, що відшкодування моральної (немайнової) шкоди за допомогою універсальної формули неможливо. Також встановлено два практичних способи визначення розміру моральної шкоди: 1) через суд, шляхом прийняття судового рішення в якому визначається сума моральної шкоди; 2) шляхом укладення договору про добровільне відшкодування шкоди.

Автори акцентують увагу на тому, що судові справи в яких розглядається питання відшкодування моральної (немайнової) шкоди є різноманітними, тому застосування одних і тих же критеріїв визначення розміру відшкодування моральної шкоди в усіх справах буде помилковим.

Зазначається, що однією із ключових практичних проблем, що постають у контексті застосування норм чинного законодавства, є пошук єдиної моделі установаження справедливого розміру майнової компенсації, належної потерпілій особі. В цьому випадку пропонується звертатися до практики Європейського суду з прав людини та національних судів України, які в основному вирішують питання про компенсацію нематеріальної шкоди на свій розсуд, виходячи із засадах справедливості, розумності, виваженості.

У статті звертається увага на те, що в законодавстві передбачена можливість призначення судових експертиз для визначення розміру моральної шкоди, зокрема, психологічна. Автори відзначають, що експертиза не зможе точно визначити розмір грошового відшкодування, завданої особі моральної шкоди, оскільки кожна досліджувана, при проведенні експертизи, справа є унікальною. Тому, зазначають, що призначення будь-яких «експертиз» для визначення розміру моральної шкоди є необов'язкове.

Також в статті авторами сформульовано, що разі погодження між сторонами всіх питань відшкодування моральної шкоди, останнім, слід укласти Договір про добровільне відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

Ключові слова: *моральна шкода, немайна шкода, відшкодування моральної шкоди, судова практика, справедливе рішення.*

Аннотация. В данной статье авторами рассматривается понятие морального (неимущественного) вреда, а также способы определения размера возмещения такого вреда, который причинен физическому лицу.

Исследуя определения морального (неимущественного) вреда, причиненного физическому лицу, авторы предлагают отождествлять понятия «морального вреда физического лица» с понятием «моральный вред физического лица».

В статье сформулировано, что возмещение морального (неимущественного) вреда с помощью универсальной формулы невозможно. Также установлено два практических способа определения размера морального вреда: 1) через суд, путем принятия судебного решения в котором определяется сумма морального вреда; 2) путем заключения договора о добровольном возмещении вреда.

Авторы акцентируют внимание на том, что судебные дела в которых рассматривается вопрос возмещения морального (неимущественного) вреда разнообразны, поэтому применение одних и тех же критериев определения размера возмещения морального вреда во всех делах будет ошибочным.

Отмечается, что одной из ключевых практических проблем, возникающих в контексте применения норм действующего законодательства, является поиск единой модели установления справедливого размера имущественной компенсации, причитающейся потерпевшему. В этом случае предлагается обращаться к практике Европейского суда по правам человека и национальных судов Украины, которые в основном решают вопрос о компенсации морального вреда по своему усмотрению, исходя из принципов справедливости, разумности, взвешенности.

В статье обращается внимание на то, что в законодательстве предусмотрена возможность назначения судебных экспертиз для

определения размера морального вреда, в частности, психологическая. Авторы отмечают, что экспертиза не сможет точно определить размер денежного возмещения, причиненного лицу морального вреда, поскольку каждое исследуемое, при проведении экспертизы, дело является уникальным. Поэтому, отмечают, что назначение любых «экспертиз» для определения размера морального вреда является необязательным.

Также в статье авторами сформулировано, что в случае согласования между сторонами всех вопросов возмещения морального вреда, последним, следует заключать договор о добровольном возмещении морального (неимущественного) вреда.

Ключевые слова: *моральный вред, неимущественный вред, возмещение морального вреда, судебная практика, справедливое решение.*

Summary. *In this article, the authors consider the notion of moral (non-property) damage, as well as ways to determine the amount of compensation for such damage to an individual.*

Investigating the definition of moral (non-property) damage caused to an individual, the authors suggest to identify the concept of «non-personal injury to an individual» with the notion of «moral harm to an individual».

The article states that the compensation of moral (non-property) damage with the help of a universal formula is impossible. There are also two practical ways to determine the amount of non-pecuniary damage: 1) through the court, by means of a court decision, which determines the amount of non-pecuniary damage; 2) by concluding an agreement on voluntary compensation for damage.

The authors emphasize that litigation cases that deal with the issue of compensation for moral (non-property) damage are diverse, so the application of the same criteria for determining the amount of compensation for non-pecuniary damage in all cases will be erroneous.

It is noted that one of the key practical problems encountered in the context of the application of the norms of the current legislation is the search for a single model for establishing fair compensation for property suffered by the victim. In this case, it is proposed to refer to the practice of the European Court of Human Rights and the national courts of Ukraine, which basically decide on the issue of compensation for non-pecuniary damage at its discretion, based on the principles of fairness, reasonableness and prudence.

The article draws attention to the fact that the law provides for the appointment of forensic examinations to determine the amount of moral harm, in particular, psychological. The authors note that the examination will not be able to accurately determine the amount of monetary compensation paid to a person of non-pecuniary damage, since each investigated, during the examination, is unique. Therefore, they note that the appointment of any «expertise» to determine the amount of non-pecuniary damage is optional.

Also, in the article, the authors formulated that, in the event of agreement between the parties on all issues of non-pecuniary damage, the latter should conclude an agreement on voluntary compensation for moral (non-pecuniary) harm.

***Key words:** moral damage, non-property damage, compensation of moral harm, judicial practice, just decision.*

Постановка проблеми. З питаннями відшкодування моральної (немайнової) шкоди зустрічається майже кожен громадянин нашої держави. Моральна шкода може стати наслідком як правопорушень, які посягають на немайнові права і блага – життя, здоров'я, честь, гідність, свободу, особисту недоторканність тощо, а також внаслідок ушкодження майнових прав та інтересів особи, зокрема і в договірних правовідносинах. На сьогоднішній день, як в законодавстві, так і серед науковців немає чітко встановлених правил за якими має здійснюватися таке відшкодування.

Тому, вважаємо, що дослідження способів визначення розміру відшкодування моральної шкоди, спричиненої фізичній особі є один з найважливіших та найактуальніших питань сучасного українського права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню з'ясування способів визначення розміру відшкодування моральної шкоди, спричиненої фізичній особі в Україні приділяється незначна увага. Проаналізувавши наукову літературу, можна помітити, що в основному основний акцент науковці роблять на дослідженні порядку відшкодування, визначенні моральної шкоди, встановленні методик, формул за яким слід обраховувати розмір моральної шкоди.

Так, М. М. Матяш [1], В. М. Сопов [1], С. І. Шимон [2], А. І. Дрішлюк [2] досліджують спосіб відшкодування моральної шкоди, який полягає у зверненні особи, якій було спричинено таку шкоду, до суду. Причому, М. М. Матяш [1], В. М. Сопов [1] також проводять науковий аналіз доцільності проведення судових експертиз при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди. С. Є. Сиротенко [3] досліджує співвідношення норм Цивільного кодексу України та рішень Європейського суду з прав людини у зобов'язаннях по компенсації моральної шкоди.

На нашу думку, питання, пов'язані із з'ясуванням способів визначення розміру відшкодування моральної шкоди, потребують подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті. Цілями даної статті є з'ясування способів визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди, заподіяної фізичній особі, шляхом аналізу наукових джерел, нормативно-правових актів та судової практики.

Виклад основного матеріалу. Щодо поняття моральної (немайнової) шкоди, то воно закріплено в законодавстві. Так, ч. 2 ст. 23 Цивільного кодексу України (надалі - ЦКУ) визначає, що моральна шкода

полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала в зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [4].

Тобто, в ЦКУ встановлено, що поняття «моральна шкода» в частині спричинення фізичного болю, душевних страждань, застосовується до фізичної особи, а в частині приниження ділової репутації, стосується і юридичної особи. Причому, поняття «ділової репутації» стає визначальним у понятті моральної (немайнової) шкоди юридичної особи, адже неможливо застосовувати до такого суб'єкта права такі поняття, як «честь» та «гідність».

На нашу думку, немайна шкода наноситься як фізичній, так і юридичній особі, але, визначаючи поняття «немайнової шкоди фізичної особи», доцільно це поняття ототожнювати із поняттям «моральна шкода фізичної особи».

Варто зазначити, що для різних соціальних груп населення, мораль може сприйматися по-різному. Тому, визначити відшкодування моральної (немайнової) шкоди за допомогою універсальної формули просто неможливо.

На нашу думку, є два практичних способи визначення розміру моральної шкоди: 1) через суд, шляхом прийняття судового рішення в якому визначається сума моральної шкоди; 2) шляхом укладення договору про добровільне відшкодування шкоди.

Так, суд ухвалюючи рішення іменем України, затверджує справедливість моральних норм усього суспільства, а не лише справедливість моральних норм конкретного потерпілого. Конституція

України поширює юрисдикцію судів на всі правовідносини, що виникають у державі. Лише суду вона надає виключне право – діяти у спосіб, прямо не передбачений законом, і ухвалювати примусове стягнення за порушення норм моралі, які законом не є. Жодний інший орган таких прав не має [1, с. 16].

Щодо розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди, то при його визначенні суди мають звертати увагу на основні критерії формулювання такого розміру, які закріплені, зокрема, пунктом 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». Так, в Постанові визначено, що розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема, враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану, добровільне – за власною ініціативою чи за зверненням потерпілого – спростування інформації редакцією засобу масової інформації. При цьому суд має виходити із засад розумності, виваженості та справедливості [5].

Абзацом 2 пункту 23 Постанови Пленуму ВСУ «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» від 12.04.96 р. № 5 визначено, що розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди встановлюється судом і визначення його не ставиться в залежність від наявності матеріальної шкоди, вартості товару (робіт, послуг), суми неустойки, а має ґрунтуватися на характері й обсязі моральних і фізичних страждань, заподіяних споживачеві у кожному конкретному випадку [7].

Щодо наукових підходів, то С. І. Шимон пропонує виділити загальні критерії визначення розміру відшкодування моральної шкоди: характер правопорушення; глибина фізичних та душевних страждань; погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливостей їх реалізації; ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування. До інших обставин, які мають істотне значення при визначенні розміру моральної шкоди, можна віднести: тривалість негативних наслідків, які виникли в результаті посягання на права особи; істотність вимушених змін у способі життя потерпілого; час, що минув з моменту виникнення моральної шкоди [2, с. 20-21].

Вважаємо, що варто звернути увагу на те, що судові справи в яких розглядається питання відшкодування моральної (немайнової) шкоди є різноманітними, тому застосування одних і тих же критеріїв визначення розміру відшкодування моральної шкоди в усіх справах буде неправильно.

Так, у справах про відшкодування моральної шкоди, завданої поширенням інформації, яка не відповідає дійсності, слід враховувати: рівень (територію) поширення відомостей; спосіб поширення такої інформації. У справах, що впливають з трудових спорів, слід враховувати: істотність втрачених перспектив у зв'язку з невиплатою заробітної плати чи незаконним звільненням з роботи; ступінь впливу правопорушення на загальний добробут сім'ї та права інших осіб (членів сім'ї працівника); негативний вплив на професійну спроможність внаслідок незаконного звільнення. У справах про відшкодування моральної шкоди, завданої смертю близької людини, має враховуватися: характер стосунків позивача та померлого за час його життя [2, с. 22] тощо.

Суди, призначаючи відшкодування моральної шкоди, мають звертати увагу й на те, що в окремих випадках законом встановлено його граничні розміри. Так, згідно пункту 3 ст. 13 ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів,

що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 року, N 266/94-ВР – відшкодування моральної шкоди за час перебування під слідством чи судом провадиться виходячи з розміру не менше одного мінімального розміру заробітної плати за кожен місяць перебування під слідством чи судом [6].

Слід враховувати й те, що ч. 4 ст. 23 ЦК України визначає, що моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування [4]. Прикладом може слугувати договір перевезення пасажирів залізницею, коли внаслідок затримки потяга пасажир запізнився на важливу науково-практичну конференцію. За таких обставин майнових збитків у пасажирів може і не виникнути, але факт заподіяння моральної шкоди очевидний, і вона має бути відшкодована [2, с. 36].

Саму наявність моральної шкоди перед судом має доводити потерпіла особа, яка має зазначати у чому саме полягають моральні втрати, чим обґрунтовано розмір їх відшкодування. Письмовими доказами на ствердження наявності моральної шкоди можуть бути, зокрема, медичні довідки про виникнення захворювання чи інше погіршення стану здоров'я у зв'язку з хвилюваннями, спричиненими посяганнями на права потерпілого; висновки лікарів чи медичних комісій про ступінь втрати працездатності, про необхідність проведення хірургічної операції; довідки про відрахування з вузу, про наявність дітей, утриманців тощо, а також інші документи: листи, акти, накази певних установ організацій тощо. Факт заподіяння моральної шкоди може бути підтверджений і показаннями свідків, зокрема, про скрутний душевний стан потерпілого, спричинений правопорушенням, його переживання, хвилювання, зміни в самопочутті, загальному душевному настрої тощо, стані здоров'я, способі життя, спілкування, звичках, працездатності тощо [2, с. 50-51].

Варто відзначити, що зараз науковці активно звертають увагу на важливість судової практики при вирішенні спорів про відшкодування моральної шкоди і визначення розміру такого відшкодування. Так, А. І. Дрішлюк зазначає, що в сьогоdnішньому правозастосуванні вже виникло своєрідне переорієнтування практиків не стільки на нормативні джерела, скільки на правозастосовну практику, особливо вищих судових інстанцій [2, с. 10], причому С. І. Шимон визначає, що важливо, щоб суд орієнтувався на судову практику, що склалася на момент вирішення справи [2, с. 23].

Однією з ключових практичних проблем, що постають у контексті практичного застосування норм чинного законодавства, є пошук єдиної моделі установлення справедливого розміру майнової компенсації, належної потерпілій особі. В цьому випадку найбільш значимий підхід демонструє Європейський суд з прав людини (надалі – ЄСПЛ) та, певною мірою, національні суди України.

Так, Європейський суд з прав людини у багатьох своїх рішеннях, в яких присуджується матеріальна компенсація за моральну шкоду, завдану порушенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., не конкретизує фактично підтвержені немайнові втрати заявника і не наводить якогось сталого алгоритму визначення розміру пов'язаної з ним компенсації. Водночас суд зазначає, що «заявники мали зазнати певну моральну шкоду в результаті визнаних порушень». Відповідно, «здійснюючи оцінку на засадах справедливості», ЄСПЛ і присуджує певні суми на відшкодування нематеріальних втрат заявників. Більше того, навіть за відсутності з боку заявника належним чином формалізованих вимог щодо справедливої сатисфакції ЄСПЛ, «даючи оцінку на об'єктивній основі», може вирішити питання про компенсацію нематеріальної шкоди на свій розсуд [2, с. 105-106].

Втім, за необхідності ЄСПЛ може й конкретизувати мотиви відповідного рішення – найчастіше йдеться про наголос на певному вияві завданих особі немайнових втрат. Скажімо, в рішенні від 15.09.2011 р. у справі «Качурка проти України» наголошується: «Суд вважає, що заявники зазнали біль та відчай внаслідок подій, що призвели до встановлення порушення у цій справі. Вирішуючи на засадах справедливості, Суд присуджує заявникам спільно 16000 євро відшкодування моральної шкоди» [2, с. 106].

В судових рішеннях національні суди в основному також здійснюють оцінку ситуації на засадах справедливості та присуджують певні суми на відшкодування моральної шкоди. Наприклад, у вироці Святошинського районного суду м. Києва від 10 серпня 2018 року справа № 759/3960/18, зазначено, що «...враховуючи наявність моральної (немайнової) шкоди у потерпілого, яка була завдана кримінальним правопорушенням (злочином), ...визначає розмір такої шкоди, ...виходячи із засад розумності, виваженості та справедливості, вважає за необхідне стягнути з обвинуваченого на користь цивільного позивача – 40 000 грн.» [9].

В останній час українські суди перевантажені справами і у більшості випадків, не мають ані часу, ані бажання виконувати за потерпілого його обов'язок – доказувати наявність понесених моральних страждань, мотивувати за потерпілого їх розмір та самому здійснювати грошовий розрахунок. Крім того, такі дії судді протилежна сторона може оскаржити, звинувативши суддю в порушенні ст. 12 ЦПК України та в упередженості. Саме з цієї причини суди першої інстанції нерідко відмовляють у задоволенні позовних вимог «через відсутність належних доказів» або присуджують мінімальну суму відшкодування, без будь-якої мотивації, з жалю до потерпілого [1, с. 23]. Розглядаючи судову практику, в частині

відшкодування моральної шкоди, бачимо, що немотивовані, судові рішення нерідко скасовуються також і в апеляційних судах.

В цій ситуації М. М. Матяш, В. М. Сопов пропонують потерпілій стороні (адвокатам потерпілого) довести суду: 1) що подія, яка трапилася з конкретним потерпілим, подібна до тих, які судова практика Вищих судів України вже визнала такою, що завдає моральної шкоди для переважної більшості звичайних людей; 2) що практика Вищих судів України визнала певні межі компенсації, які в подібних випадках вважались розумними і справедливими; 2) що конкретний потерпілий має власні психологічні акцентуації, які посилюють його душевні страждання порівняно із «середньою унормованою особистістю» та має право на визначення компенсації в бік збільшення, а не навпаки [1, с. 23-24].

Для того щоб винести розумне й справедливе рішення стосовно відшкодування моральної шкоди, інколи судді потребують спеціалізованих знань, які можуть отримати шляхом призначення судової експертизи. На нашу думку, у справах, пов'язаних із відшкодуванням моральної шкоди, доцільно призначати психологічну експертизу.

Так, в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» від 08.10.98 № 53/5 визначений перелік експертиз, серед яких є і психологічна експертиза. При проведенні цієї експертизи, можна визначити питання, які якраз і стосуються моральної шкоди: «Чи спричинені особі (прізвище, ім'я та по батькові) страждання (моральна шкода) за умов ситуації (зазначаються умови ситуації), що досліджуються у справі? Якщо особі (прізвище, ім'я та по батькові) завдані страждання (моральна шкода), який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання (моральну шкоду)?» (пункт 6.6 Розділу 6 Інструкції) [10].

Відповідно психологічна експертиза дозволяє встановити ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які

мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки (пункт 6.3 Розділу 6 Інструкції) [10].

Причому, при проведенні психологічних експертиз використовуються загальновідомі в науковій практиці психологічні методики і такі, що пройшли державну атестацію, та їх авторські модифікації, що відбираються з урахуванням специфіки експертних досліджень і конкретних питань, поставлених перед психологічною експертизою (пункт 6.5 Розділу 6 Інструкції) [10].

Відповідно до Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз від 2 липня 2008 р. N 595, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України, державна реєстрація методик проводиться Міністерством юстиції України, який є держателем Реєстру методик проведення судових експертиз і визначає організаційні та методологічні принципи його ведення (пункт 8 Порядку) [11].

З 2010 року в своїх розрахунках моральної шкоди експерти, проводячи психологічну експертизу, використовували методику О. М. Ерделевського (російського вченого-правника, який запропонував власну методику визначення розміру відшкодування моральної шкоди), яка була включена до Реєстру методик проведення судових експертиз, затверджених наказом Міністерства Юстиції України. 29 січня 2016 року рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України методика О. М. Ерделевського була виключена з Реєстру методик та внесена до Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури [12].

У зв'язку з тим, що на даний час немає альтернативної методики визначення розміру відшкодування моральної шкоди, М. М. Матяш, В. М. Сопов пропонують здійснювати перевірку, того, що потерпілий отримав душевні страждання, за допомогою «Методології застосування загальновідомих психодіагностичних методик при дослідженні моральної

шкоди» (свідоцтво № 71833). Ця Методологія є збірником загальновідомих у науковій практиці психодіагностичних методик, у тому числі зареєстрованих у Міністерстві юстиції України [1, с. 48].

На нашу думку, психологічна експертиза не зможе точно визначити розмір грошового відшкодування, завданої особі моральної шкоди, а її призначення може лише свідчити про намагання судді перекласти свою відповідальність на авторитет такої експертизи. Тому, на нашу думку, призначення будь-яких «експертиз» для визначення розміру моральної шкоди є необов'язкове, оскільки таке визначення належить до виключної компетенції суду. Причому, вважаємо, що в тій чи іншій категорії справ розмір відшкодування моральної шкоди буде різнитися і не може обґрунтуватися за однією встановленою методикою чи формулою.

На практиці взагалі важко відшукати спеціально-психологічні обґрунтування щодо визначення конкретних сум компенсацій за завдану заявникам моральну шкоду, зокрема й у рішеннях ЄСПЛ. Звертаючись до практики ЄСПЛ звертаємо увагу, що вдаючись до оцінки конкретних «психологічних» наслідків порушення прав людини, судді ЄСПЛ, як правило, керуються не психологічними методиками, а звичайним здоровим глуздом, розумним передбаченням щодо спричинення певного різновиду немайнової шкоди тими чи іншими протиправними діями. Так, у рішенні від 25 жовтня 2007 р. у справі «Яковенко проти України» ЄСПЛ зазначив таке: «Беручи до уваги наведені вище обставини та згаданий вище лист начальника Управління МВС України в м. Севастополі, в якому визнається, що кількість затриманих, які перебувають під вартою в Севастопольському ІТГ, утричі перевищує кількість наявних у ньому місць, Суд доходить висновку, що твердження заявника про нестачу ліжок і про те, що затримані були змушені спати по черзі, є достатньо обґрунтованими. Умови для сну в камері також погіршувало й постійне

освітлення. Позбавлення заявника сну внаслідок цього було для нього, вочевидь, тяжким фізичним і психологічним тягарем» [2, с. 122].

Одним із прикладом того, що суди України самостійно можуть визначитися із розміром відшкодування, виходячи із принципів розумності, виваженості та справедливості, не враховуючи ті чи інші методики є Постанова Каховського міськрайонного суду Херсонської області 10 квітня 2013 року (справа № 2113/5446/12), в якій було відмовлено в задоволенні клопотання представника потерпілої про призначення судово-психологічної експертизи з посиланням на те, що «...в клопотанні не зазначено, що собою представляє формула професора Ердельського, які критерії оцінки моральної шкоди за цією формулою, чому саме ця формула має бути застосована для визначення суми моральної шкоди... Немає сумніву у тому, що моральна шкода потерпілій внаслідок ДТП була завдана. Щодо розміру моральної шкоди, то це є оціночним поняттям і суд може визначитися із розміром відшкодування, виходячи із принципів розумності, виваженості та справедливості» [13].

Цікаво підійшов до визначення розміру моральної шкоди Печерський районний суду м. Києва, своїм рішенням від 2 грудня 2015 року (справа № 757/17455/15-ц) зменшив суму морального відшкодування з посиланням на «принцип людяності»: «...сума яку вимагає позивач у розмірі 3000 грн. є значно завищеною, а тому виходячи із принципу людяності суд вважає що підлягає стягненню із відповідача моральна шкода у розмірі 100 грн.» [15]. Суд при прийнятті рішення не використовував ніяких методик та формул для обрахунку моральної шкоди, при цьому зробив свою оцінку ситуації, яка склалася та самостійно визначив суму відшкодування.

Вирішення питання відшкодування моральної шкоди, не завжди може вирішуватися через суд. Інколи потерпіла особа та особа, яка спричинила моральну шкоду можуть між собою домовитись про

відшкодування такої шкоди. Така домовленість є добровільною і не потребує проведення окремих експертиз із застосуванням різних методик та формул для обрахунку розміру моральної (немайнової) шкоди. Тобто, сторони між собою погоджують розмір окремої суми, яка має бути сплачена за моральну шкоду.

Вважаємо, що особі, яка понесла моральні страждання можна відшкодувати нематеріальну шкоду шляхом укладення Договору про добровільне відшкодування шкоди. Зокрема, такі випадки вже практикуються в кримінальному процесі. На нашу думку, в договорі варто прописати: суму, яку має отримати потерпілий від особи, яка нанесла моральну шкоду, зобов'язання сторін, відповідальність у випадку порушення зобов'язань за цим договором, порядок вирішення спорів між сторонами, порядок зміни і розірвання договору та обов'язково вказати реквізити та підписи сторін.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, проаналізувавши поняття моральної (немайнової) шкоди, а також способи і порядок її відшкодування, слід зазначити:

1) Моральна шкода може наноситися тільки фізичній особі, а немайна шкода спричиняється як фізичній, так і юридичній особі, але визначаючи поняття «немайнової шкоди фізичної особи», слід ототожнювати це поняття із поняттям «моральна шкода фізичної особи».

2) Моральна шкода може відшкодовуватися в кримінальному, цивільному, адміністративному, господарському процесі. Тому при визначенні розміру компенсації моральної шкоди варто звертати увагу на те, що кожна справа унікальна та може мати свої особливі обставини, тому застосування одних і тих же критеріїв визначення розміру відшкодування моральної шкоди в усіх справах буде недоцільним.

3) Вважаємо, що є два способи визначення розміру відшкодування моральної шкоди: а) через суд, шляхом прийняття судового рішення в якому визначається сума моральної шкоди; б) шляхом укладення договору про добровільне відшкодування шкоди.

4) При визначенні розміру відшкодування моральної шкоди, як судам, так і сторонам процесу, слід звертати увагу на судову практику ЄСПЛ та національних судів, які в основному приймаючи рішення про відшкодування моральної шкоди, виходять із засад розумності, виваженості та справедливості.

5) В законодавстві передбачена можливість призначення судових експертиз для визначення розміру моральної шкоди, зокрема психологічної, яку проводять із застосуванням різних методик та формул. На нашу думку, психологічна експертиза не зможе точно визначити розмір грошового відшкодування, завданої особі моральної шкоди, оскільки кожна досліджувана, при проведенні експертизи, ситуація є унікальною, з різними фактами. Тому, очевидним є необов'язкове призначення будь-яких «експертиз» для визначення розміру моральної шкоди.

б) На нашу думку, в разі погодження між сторонами всіх питань відшкодування моральної шкоди, останнім, слід укласти Договір про добровільне відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Вважаємо, що такий договір повинен мати Типову форму.

Література

1. Матяш М. М., Сопов В. М. Моральна шкода. Доказування в суді і захист від маніпуляцій. – К.: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. – 79 с.
2. Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика / за заг. ред. М. К. Галянтича. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.

3. Сиротенко С. Є. Про співвідношення норм Цивільного кодексу України та рішень Європейського суду з прав людини у зобов'язаннях по компенсації моральної шкоди / С. Є. Сиротенко: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті Василя Пилиповича Маслова «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства» (Харків, 25 лютого 2011 р.). – Х.: Кроссроуд, 2011. – С. 377.
4. Цивільний кодекс України: станом на 04 листопада 2018 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
5. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>
6. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянині незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: закон станом на 1 березня 2016 року / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – №1. – Ст. 1.
7. Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 року. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-96>
8. Конституція України: станом на 30 вересня 2016 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75820640>

10. Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: інструкція від 08 жовтня 1998. – № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>
11. Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: від 2 липня 2008 року. – № 595 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF>
12. Реєстр методик проведення судових експертиз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rmpse.minjust.gov.ua/search>
13. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53682791>
14. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69353622>
15. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54486440>

References

1. Matjash M. M., Sopov V. M. Moraljna shkoda. Dokazuvannja v sudi i zakhyst vid manipuljacij. – K.: TOV «Vydavnychyj dim «ArtEk», 2018. – 79 s.
2. Vidshkoduvannja moraljnoji shkody: komentar, zakonodavstvo, sudova praktyka / za zagh. red. M. K. Ghaljantycha. – K.: Jurinkom Inter, 2013. – 288 s.
3. Syrotenko S. Je. Pro spivvidnoshennja norm Cyvilnogho kodeksu Ukrajinu ta rishenj Jevropejskogho sudu z prav ljudyny u zobov'jazannjakh po kompensaciji moraljnoji shkody / S. Je. Syrotenko: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvjach. pam'jati Vasylja Pylypovycha Maslova «Aktualjni problemy cyvilnogho, zhytlovogho ta

- simejnogho zakonodavstva» (Kharkiv, 25 ljutogho 2011 r.). – Kh.: Krossroud, 2011. – S. 377.
4. Cyviljnyj kodeks Ukrajinjy: stanom na 04 lystopada 2018 / Verkhovna Rada Ukrajinjy. – Ofic. vyd. // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinjy (VVR). – 2003. – ## 40-44. – St. 356.
  5. Pro sudovu praktyku v spravakh pro vidshkoduvannja moraljnoji (nemajnovoji) shkody: Postanova Plenumu Verkhovnogho Sudu Ukrajinjy vid 31 bereznja 1995 roku – # 4 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>
  6. Pro porjadok vidshkoduvannja shkody, zavdanoji ghromadjanyнови nezakonnymy dijamy orghaniv, shho zdijsnjutj operatyvno-rozshukovu dijalnistj, orghaniv dosudovogho rozsliduvannja, prokuratury i sudu: zakon stanom na 1 bereznja 2016 roku / Verkhovna Rada Ukrajinjy. – Ofic. vyd. // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinjy (VVR). – 1995. – #1. – St. 1.
  7. Pro praktyku rozghljadu cyviljnykh sprav za pozovamy pro zakhyst prav spozhyvachiv: Postanova Plenumu Verkhovnogho Sudu Ukrajinjy vid 12 kvitnja 1996 roku. – # 5 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-96>
  8. Konstytucija Ukrajinjy: stanom na 30 veresnja 2016 / Verkhovna Rada Ukrajinjy. – Ofic. vyd. // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinjy (VVR). – 1996. – # 30. – St. 141.
  9. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75820640>
  10. Pro pryznachennja ta provedennja sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhenj: instrukcija vid 08 zhovtnja 1998. – # 53/5 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>
  11. Porjadok atestaciji ta derzhavnoji rejestraciji metodyk provedennja sudovykh ekspertyz: vid 2 lypnja 2008 roku. – # 595 [Elektronnyj resurs].

- Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF>
12. Rejestr metodyk provedennja sudovykh ekspertyz [Elektronnyj resurs]. –
Rezhym dostupu: <http://rmpse.minjust.gov.ua/search>
13. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj [Elektronnyj resurs]. –
Rezhym dostupu: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53682791>
14. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj [Elektronnyj resurs]. –
Rezhym dostupu: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69353622>
15. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj [Elektronnyj resurs]. –
Rezhym dostupu: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54486440>